

се ослањамо на интуицију. О том појму је реч и у овој дефиницији. Такође, при дефинисању двоструког интеграла, говорили смо и о површини правоугаоника (као производу ^{дужина} његових странаца). Ускоро ћемо дефинисати појам површине мерљивог скупа, који ће обухватити и ова два појма површине с којима смо досад радили.

Ово слово се чита „хи“.

За скуп $D \subseteq \mathbb{R}^2$ уочимо функцију $\chi_D: \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}$ дефинисану са:

$$\chi_D(x, y) \stackrel{\text{def}}{=} \begin{cases} 1, & (x, y) \in D \\ 0, & (x, y) \in \mathbb{R}^2 - D \end{cases}$$

Њу зовемо карактеристичном функцијом скупа D . Није тешко уверити се да χ_D има прекиде тачно у тачкама с границе скупа D ,

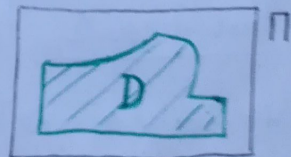
$$\overline{\{(x, y) \in \mathbb{R}^2 \mid \chi_D \text{ има прекид у т. } (x, y)\}} = \partial D. \quad (1)$$

Дефиниција:

Нека је D мерљив скуп и Π правоугаоник т.д. је $D \subseteq \Pi$. Ако је f интеграбилна функција на Π , онда дефинишемо двоструки интеграл оде ф по скупу D , у ознаци $\iint_D f(x, y) dx dy$ (или кратко $\iint_D f dx dy$)

на сл. начин:

$$\iint_D f(x, y) dx dy := \iint_{\Pi} f(x, y) \cdot \chi_D(x, y) dx dy.$$

Зашто је ова дефиниција исправна (коректна)? Прво, сваки мерљив скуп је ограничен, па се може сместити у (довољно велик) правоугаоник (сигурно постоји правоугаоник Π и.д. је $D \subseteq \Pi$).

Затим, из формалне дефиниције „скупа површине нула“ (коју нисмо дали) може се показати да је унија два скупа површине нула скуп површине нула ($P(A) = P(B) = 0 \Rightarrow P(A \cup B) = 0$), као и да је подскуп скупа површине нула скуп површине нула ($A \subseteq B, P(B) = 0 \Rightarrow P(A) = 0$). Ово је, наравно, јасно и из наше интуитивне представе о скуповима који имају површину нула. Е сад, у овој дефиницији, ако је $A \subseteq \Pi$ скуп свих тачака трекида f је f , онда је $P(A) = 0$ (јер је f интеграбилна на Π). Скуп тачака трекида f је $f \cdot \chi_D$ садржан је у скупу $A \cup \partial D$ (в. једнакост (1) на претходној страни), па има површину нула (јер је $P(A) = P(\partial D) = 0$; овде користимо мерљивост скупа D). Зато је f је $f \cdot \chi_D$ интеграбилна на Π , па постоји $\iint_{\Pi} f \chi_D dx dy$.

И коначно, може се показати да овако дефинисан $\iint_D f dx dy$ не зависи од избора правоугаоника Π са својством $\Pi \supseteq D$.

Напомена 1: Претходном дефиницијом уведен је нов појам $\iint_D f dx dy$, интеграл по мерљивом скупу, и по помоћу раније уведеног (дефинисаног) појма $\iint_{\Pi} f \chi_D dx dy$, интеграла по правоугаонику.

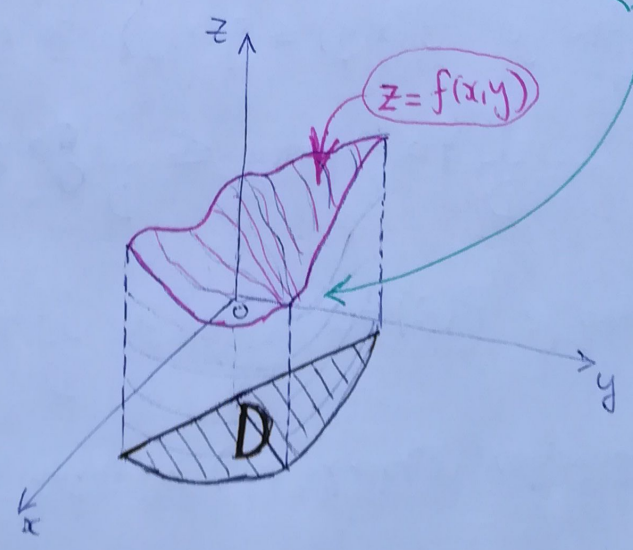
Напомена 2: $(f \cdot \chi_D)(x, y) = f(x, y) \chi_D(x, y) = \begin{cases} f(x, y), & (x, y) \in D \\ 0, & (x, y) \notin D \end{cases}$

Закле, интеграл $\iint_D f dx dy$ добијамо тако што по правоугаонику $\Pi \supseteq D$ интегралимо $f \chi_D$ која се поклапа са f на D , а на $\Pi \setminus D$ узима вредност нула.

Зато $f \chi_D$ не мора бити интеграбилна на Π , не мора чак ни бити дефинисана на целом правоугаонику Π . Довољно је да је ограничена на D и да ~~је~~ скуп свих њених тачака прекида на D има површину нула. Тада ћемо рећи да је f интеграбилна на D .

Из геометријске интерпретације двоструког интеграла по правоугаонику сад лако добијамо геометријску интерпретацију двоструког интеграла по мерљивом скупу: ако је f интеграбилна на D и $f(x, y) \geq 0$ за све $(x, y) \in D$, онда

$$\iint_D f(x, y) dx dy = \text{запремина шела } \left\{ (x, y, z) \in \mathbb{R}^3 \mid (x, y) \in D, 0 \leq z \leq f(x, y) \right\}$$

Имајући све претходно у виду, сад дефинишемо: за мерљив скуп

$$D \subseteq \mathbb{R}^2,$$

$$\underline{\underline{P(D) := \iint_D dx dy}}$$

површна скупа D

(Интеграл $\iint_D dx dy$ јесте интеграл константне фје $f \equiv 1$ на D . Она је интегрална на D . Зашто?)

Став:

Нека је D мерљив скуп, f и g функције интегралне на D и $\alpha \in \mathbb{R}$.

(а) Тада су и фје $f+g$ и αf интегралне на D и важи:

$$\underline{\underline{\iint_D (f(x,y) + g(x,y)) dx dy = \iint_D f(x,y) dx dy + \iint_D g(x,y) dx dy}}$$

$$\underline{\underline{\iint_D \alpha f(x,y) dx dy = \alpha \iint_D f(x,y) dx dy. \quad [линеарност]}}$$

(б) Ако је $f(x,y) \leq g(x,y)$ за све $(x,y) \in D$, онда је

$$\underline{\underline{\iint_D f(x,y) dx dy \leq \iint_D g(x,y) dx dy. \quad [монотоност]}}$$

(в) Ако је $P(D) = 0$, онда је $\iint_D f(x,y) dx dy = 0$.

Интеграл (било које фје) по скупу површине нула једнак је нули

Δ : Нека је Π правоугаоник и. г. је $D \subseteq \Pi$. У доказу делова (а) и (б) користимо одговарајуће особине интеграла по правоугаонику.

$$(a) \quad \iint_D (f+g) dx dy = \iint_{\Pi} (f+g) \chi_D dx dy = \iint_{\Pi} (f \chi_D + g \chi_D) dx dy$$

линеарност
интеграла по
правоугаонику

$$\begin{aligned} &= \iint_{\Pi} f \chi_D dx dy + \iint_{\Pi} g \chi_D dx dy \\ &= \iint_D f dx dy + \iint_D g dx dy. \quad \checkmark \end{aligned}$$

$$\iint_D \alpha f dx dy = \iint_{\Pi} \alpha f \chi_D dx dy = \alpha \iint_{\Pi} f \chi_D dx dy = \alpha \iint_D f dx dy. \quad \checkmark$$

(б) Приметимо најпре да је $f(x,y) \cdot \chi_D(x,y) \leq g(x,y) \cdot \chi_D(x,y)$ за све $(x,y) \in \Pi$.
Наиме, за $(x,y) \in D$ је $\chi_D(x,y) = 1$, па се неједнакост своди на $f(x,y) \leq g(x,y)$, што је тачно по претпоставци. За $(x,y) \in \Pi \setminus D$ је $\chi_D(x,y) = 0$, па су обе стране неједнакости једнаке нули.

$$\iint_D f dx dy = \iint_{\Pi} f \chi_D dx dy \leq \iint_{\Pi} g \chi_D dx dy = \iint_D g dx dy. \quad \checkmark$$

монотоност интеграла по правоугаонику

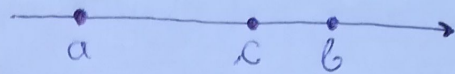
(б) f интегрбилна на $D \Rightarrow f$ ограничена на $D \Leftrightarrow (\exists m, M \in \mathbb{R})$ и. г. је

$$\begin{aligned} (a), (b) \Rightarrow m \cdot \underbrace{\iint_D dx dy}_{=P(D)=0} &\leq \iint_D f(x,y) dx dy \leq M \cdot \underbrace{\iint_D dx dy}_{=0} \\ &\Rightarrow \iint_D f dx dy = 0. \quad \checkmark \end{aligned}$$

$m \leq f(x,y) \leq M$
за све $(x,y) \in D$

Једносигруки (Риманов) интеграл има и својство адитивности: 17

$$\int_a^b f(x) dx = \int_a^c f(x) dx + \int_c^b f(x) dx.$$

Обде је сегмент $[a, b]$ унутра сегментима $[a, c]$ и $[c, b]$, а пресек ова два сегмента садржи само тачку c , па има дужину нула.

Слично ћемо имати и код двосигруког интеграла:

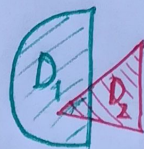
$$\iint_{D_1 \cup D_2} f dx dy = \iint_{D_1} f dx dy + \iint_{D_2} f dx dy,$$

али под условом да $D_1 \cap D_2$ није превелики, тачније, да је $P(D_1 \cap D_2) = 0$.

Дакле, ~~Дакле~~ (мерљиви) скупови D_1 и D_2 могу да се секу, али не сме бити есенцијалног преклапања.

важи адитивност

не важи адитивност

Прецизније, важи следети став.

Став:
(адитивност)

Нека су D_1 и D_2 мерљиви скупови такви да је $P(D_1 \cap D_2) = 0$.

Ако је функција f интегрална на $D_1 \cup D_2$, онда је

$$\iint_{D_1 \cup D_2} f(x, y) dx dy = \iint_{D_1} f(x, y) dx dy + \iint_{D_2} f(x, y) dx dy.$$

Δ : Приметићемо најпре да је $\chi_{D_1 \cup D_2} \stackrel{(*)}{=} \chi_{D_1} + \chi_{D_2} - \chi_{D_1 \cap D_2}$. (Зашто?)

Ако је Π (неки) правоугаоник т. г. је $D_1 \cup D_2 \subseteq \Pi$, онда је

$$\iint_{D_1 \cup D_2} f dx dy = \iint_{\Pi} f \chi_{D_1 \cup D_2} dx dy \stackrel{(*)}{=} \iint_{\Pi} (f \chi_{D_1} + f \chi_{D_2} - f \chi_{D_1 \cap D_2}) dx dy \quad 18$$

линеарност
интеграли по
правоугаонику

$$= \iint_{\Pi} f \chi_{D_1} dx dy + \iint_{\Pi} f \chi_{D_2} dx dy - \iint_{\Pi} f \chi_{D_1 \cap D_2} dx dy$$

$$= \iint_{D_1} f dx dy + \iint_{D_2} f dx dy - \iint_{D_1 \cap D_2} f dx dy$$

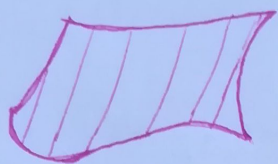
$P(D_1 \cap D_2) = 0$,
премходни став поу (b)

Подсетимо се и Теореме о средњој вредности за Риманов интеграл. Она каже да, ако су f и g непрекидне ф-је на $[a, b]$ и ако је g ненегативна, онда је $\int_a^b f(x)g(x) dx = \mu \int_a^b g(x) dx$ за неко $\mu \in [\inf_{x \in [a, b]} f(x), \sup_{x \in [a, b]} f(x)]$.

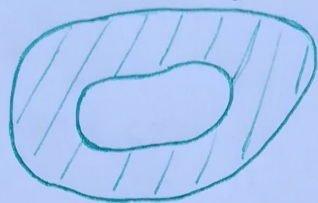
Ако је f још и непрекидна, онда уместо μ може да стоји $f(x)$ за неко $x \in [a, b]$.

Код двоструког интеграла имамо практично све исто. Једино се у другом делу теореме захтева да скуп по коме се интеграл (прег мода што је, наравно, мерљив) буде компактан и повезан. Компактност нам треба да би (непрекидна) ф-ја f на њему достигала свој инфимум и супремум (по Вајерштрасовој теорему), а повезаност да би f узимала и све међувредности (да би постојало (x_0, y_0) т.д. је $f(x_0, y_0) = \mu$). Знамо шта значи да је подскуп од \mathbb{R}^2 компактан (затворен и ограничен). А повезаност скупова у \mathbb{R}^n може се строго формално дефинисати, али ми то нећемо радити, већ се задржавамо на интуицији. За

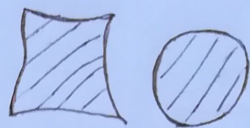
Скупове који нису прелиме необични (а ми ћемо радити искључиво са таквим) повезаност је у постојаности у складу са интуицијом. 9

повезан

повезан

неповезан

Формулирамо сад (без доказа) најављену теорему.

Теорема:

(о средњој вредности за двоструки интеграл)

Нека је D мерљив скуп и f и g интегралне f је на D , при чему је $g(x,y) \geq 0$ за све $(x,y) \in D$.
Ако је $m = \inf_{(x,y) \in D} f(x,y)$ и $M = \sup_{(x,y) \in D} f(x,y)$, онда

постоји $\mu \in [m, M]$ такво да је

$$\iint_D f(x,y) g(x,y) dx dy = \mu \iint_D g(x,y) dx dy$$

Штавише, ако је D још и компактан и повезан, а f непрекидна на D , онда постоји $(x_0, y_0) \in D$ т.д. је

$$\iint_D f(x,y) g(x,y) dx dy = f(x_0, y_0) \cdot \iint_D g(x,y) dx dy$$

Код двоструког интеграла по правоугаонику формулисали смо Фу-
бнијеву теорему, која израчунавање двоструког интеграла по
правоугаонику своди на израчунавање два једнострука интеграла.
Сад доказујемо варијанту те теореме за интеграл по произвољном

Теорема:
(Фудини)

Нека је D мерљив скуп дат у облику:

$$D = \{(x, y) \in \mathbb{R}^2 \mid a \leq x \leq b, \alpha(x) \leq y \leq \beta(x)\}.$$

Ако је f интегрална на D , онда је

$$\iint_D f(x, y) dx dy = \int_a^b \left(\int_{\alpha(x)}^{\beta(x)} f(x, y) dy \right) dx.$$

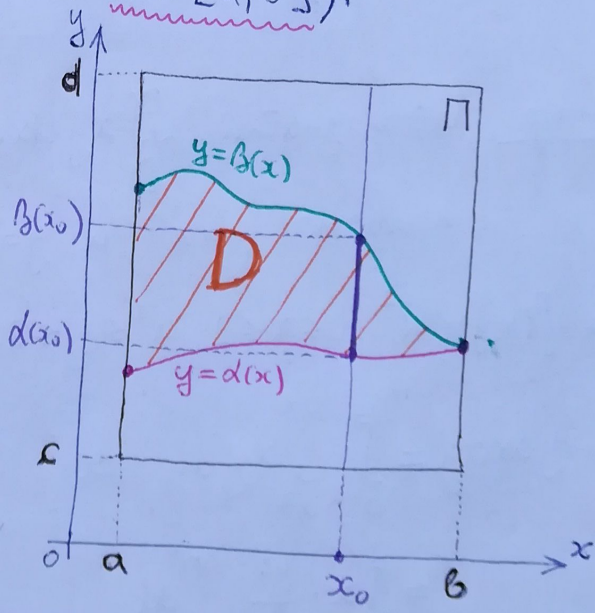
Δ : Одговоримо правоугаоник $\Pi = [a, b] \times [c, d]$ т.ј. је $D \subseteq \Pi$
(пошто је цео скуп D између правах $x=a$ и $x=b$, можемо наћи овакав правоугаоник — да је први сегмент $[a, b]$).

$$\iint_D f(x, y) dx dy = \iint_{\Pi} f(x, y) \chi_D(x, y) dx dy$$

Фудинијева теорема за правоугаоник

$$= \int_a^b \left(\int_c^d f(x, y) \chi_D(x, y) dy \right) dx$$

$$= \int_a^b \left(\int_{\alpha(x)}^{\beta(x)} f(x, y) dy \right) dx$$

За фиксирано $x_0 \in [a, b]$ је $f(x_0, y) \cdot \chi_D(x_0, y) = \begin{cases} f(x_0, y), & y \in [\alpha(x_0), \beta(x_0)] \\ 0, & y \in [c, d] \setminus [\alpha(x_0), \beta(x_0)] \end{cases}$

Зашто је $\int_c^d f(x_0, y) \chi_D(x_0, y) dy = \int_{\alpha(x_0)}^{\beta(x_0)} f(x_0, y) dy.$

11

Напомена: Као и у случају Фубинијеве теореме за правоугаоник и ова теорема важи и кад "x и y замене места", тј. кад се промени поредак интеграције. Међутим, то овде није увек могуће - питање је да ли се скуп докоме се интеграл може представити у одговарајућем облику. Конкретно, важи ово твђење: ако је

$$D = \{(x, y) \in \mathbb{R}^2 \mid c \leq y \leq d, \gamma(y) \leq x \leq \delta(y)\}$$

мерљив скуп и f интегрална фја на D , онда је

$$\iint_D f(x, y) dx dy = \int_c^d \left(\int_{\gamma(y)}^{\delta(y)} f(x, y) dx \right) dy.$$

Пример: Израчунајте $\iint_D xy dx dy$, где је D гео равни ограничен кривама $y = x^2$ и $y = 2x$.

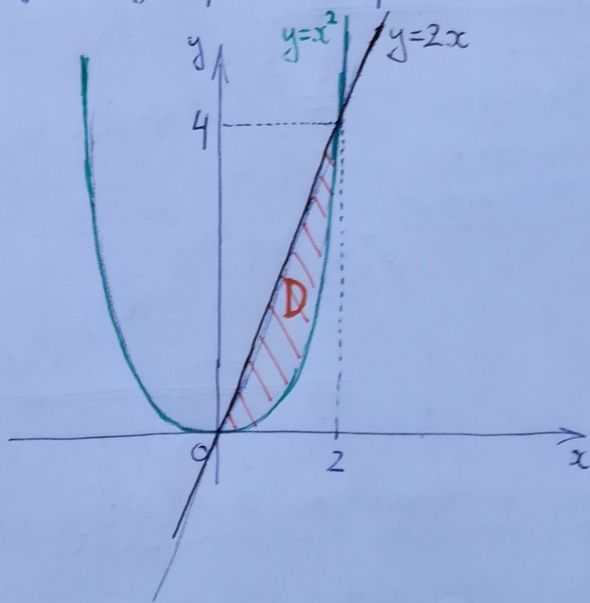
$$D = \{(x, y) \in \mathbb{R}^2 \mid 0 \leq x \leq 2, x^2 \leq y \leq 2x\}$$

$$\iint_D xy dx dy = \int_0^2 \left(\int_{x^2}^{2x} xy dy \right) dx$$

$$= \int_0^2 x \cdot \frac{y^2}{2} \Big|_{x^2}^{2x} dx$$

$$= \int_0^2 \frac{x}{2} (4x^2 - x^4) dx$$

$$= \frac{1}{2} \left(x^4 - \frac{x^6}{6} \right) \Big|_0^2 = \frac{1}{2} \left(16 - \frac{32}{3} \right) = 8 - \frac{16}{3} = \boxed{\frac{8}{3}}$$

D можемо представити и у облику: $D = \{(x, y) \in \mathbb{R}^2 \mid 0 \leq y \leq 4, \frac{y}{2} \leq x \leq \sqrt{y}\}$

иа интеграл можемо да рачунамо и овако:

$$\iint_D xy \, dx \, dy = \int_0^4 \left(\int_{y/2}^{\sqrt{y}} xy \, dx \right) dy = \frac{1}{2} \int_0^4 y \cdot \left(y - \frac{y^2}{4} \right) dy = \dots = \boxed{\frac{8}{3}}$$

Троструки интеграл

Троструки интеграл по квадру, односно произвольном мерљивом скупу у \mathbb{R}^3 , дефинише се потпуно аналогно двоструком по правоугаонику, односно мерљивом скупу у \mathbb{R}^2 . Грубо речено, само се свуда реч „површина“ замени речју „зајремина“. Ми овде нећемо све то исписивати. Записате само оквирно како то иде, а студент може детаљније да пређе прећходне две лекције и „преведе“ их на тродимензиони случај (и требало би то да уради — ради бољеј схваћања и двоструког и троструког интеграла).

$$K = [a, b] \times [c, d] \times [\lambda, \mu] \subset \mathbb{R}^3$$

↖ квадар

$$P = (P_1, P_2, P_3) \text{ подела квадрата } K$$

$$P_1: a = x_0 < x_1 < \dots < x_n = b, \quad P_2: c = y_0 < y_1 < \dots < y_m = d, \quad P_3: \lambda = z_0 < z_1 < \dots < z_l = \mu.$$

$$K_{ijk} := [x_{i-1}, x_i] \times [y_{j-1}, y_j] \times [z_{k-1}, z_k], \quad i = \overline{1, n}, \quad j = \overline{1, m}, \quad k = \overline{1, l}.$$

$$\text{diam } K_{ijk} = \sqrt{(x_i - x_{i-1})^2 + (y_j - y_{j-1})^2 + (z_k - z_{k-1})^2};$$

$$V(K_{ijk}) = (x_i - x_{i-1}) \cdot (y_j - y_{j-1}) \cdot (z_k - z_{k-1}).$$

↖ зајремина квадрата K_{ijk}

Параметар поделе P: $\lambda(P) := \max_{i,j,k} \text{diam } K_{ijk}$

13

$\mathcal{A} = \{A_{ijk} \mid i=1,\bar{n}, j=1,\bar{m}, k=1,\bar{l}\}$ и.г. $A_{ijk} \in K_{ijk} \Rightarrow (P, \mathcal{A})$ је подела са истакнутим тачкама

f реална фја деф. на K , $\sigma(f, P, \mathcal{A}) := \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m \sum_{k=1}^l f(A_{ijk}) \cdot V(K_{ijk})$

интегрална сума фје f
која одговара подели са истакнутим тачкама (P, \mathcal{A})

$\int_K f(x,y,z) dx dy dz \stackrel{\text{def}}{\iff} (\forall \epsilon > 0) (\exists \delta > 0) (\forall (P, \mathcal{A})) \lambda(P) < \delta \Rightarrow |\sigma(f, P, \mathcal{A}) - I| < \epsilon$

Овако дефинисан просторски интеграл по квадру има својства линеарности, монотоности...

Ако је f ограничена на K и A скуп свих њених тачака урекида у K , онда важи еквиваленција:

f је интегрална на $K \iff V(A) = 0$.

Скуп $T \subseteq \mathbb{R}^3$ је мерљив ако је ограничен и $V(\partial T) = 0$.

$\int_T f(x,y,z) dx dy dz := \int_K f(x,y,z) \cdot \chi_T(x,y,z) dx dy dz$, где је K

квадар и.г. $K \supseteq T$, а $\chi_T: \mathbb{R}^3 \rightarrow \mathbb{R}$ карактеристична фја скупа T .

T мерљив, $V(T) := \int_T dx dy dz$

линеарност, монотоност, адитивност...

Задржате се мало на Фудинијевој теореди за широкоструки интеграл. Формулисаћемо једну њену верзију која израчунавање широкоструког интеграла своди на израчунавање једног једноструког и једног двоструког интеграла (под условом да се скуп по коме се интеграл може записати у одговарајућем облику).

Теорема:

(Фудини)

Нека је $T \subset \mathbb{R}^3$ мерљив скуп дат у облику:

$$T = \{ (x, y, z) \in \mathbb{R}^3 \mid (x, y) \in D, \alpha(x, y) \leq z \leq \beta(x, y) \},$$

при чему је $D \subset \mathbb{R}^2$ мерљив (у \mathbb{R}^2). Ако је f интегрална на T , онда је

$$\iiint_T f(x, y, z) dx dy dz = \iint_D \left(\int_{\alpha(x, y)}^{\beta(x, y)} f(x, y, z) dz \right) dx dy.$$

Напомена: Ако у овом запису скупа T нема неких зачковица (ако је $\alpha(x, y) \leq \beta(x, y)$ за све $(x, y) \in D$), онда је D заправо пројекција шела T на xOy раван. Наравно, теорема важи и ако се посматра пројекција на yOz или xOz раван, под условом да се T може записати у одговарајућем облику.

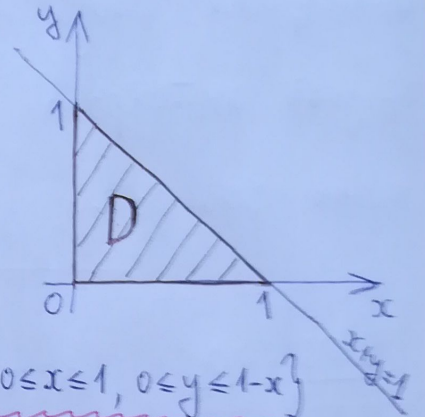
Пример: Одредити запремину шела

$$T = \{ (x, y, z) \in \mathbb{R}^3 \mid x, y, z \geq 0, x + y \leq 1, z \leq x\sqrt{x} + y\sqrt{y} \}.$$

Тело T можемо записати у облику:

$$T = \{ (x, y, z) \in \mathbb{R}^3 \mid (x, y) \in D, 0 \leq z \leq x\sqrt{x} + y\sqrt{y} \},$$

$$\text{где је } D = \{ (x, y) \in \mathbb{R}^2 \mid x, y \geq 0, x + y \leq 1 \}.$$

$$V(T) = \iiint_T dx dy dz$$

Фубини

$$= \iint_D \left(\int_0^{x\sqrt{x} + y\sqrt{y}} dz \right) dx dy$$

$$D = \{ (x, y) \in \mathbb{R}^2 \mid 0 \leq x \leq 1, 0 \leq y \leq 1-x \}$$

Фубинијева теорема за гласинуку и интеграл

$$= \iint_D (x\sqrt{x} + y\sqrt{y}) dx dy = \int_0^1 \left(\int_0^{1-x} (x^{\frac{3}{2}} + y^{\frac{3}{2}}) dy \right) dx$$

$$= \int_0^1 \left(x^{\frac{3}{2}} (1-x) + \frac{2}{5} (1-x)^{\frac{5}{2}} \right) dx = \dots = \boxed{\frac{8}{35}}$$